

לא לאלטנוילנד ולא למדינת יהודה

בנימין זאב הרצל המיין ציון אירופית. מנגד, רבים וחשובים בציבוריות הדתית הנוכחית דוחים כל השפעה "זרה" כהתכולות. הם מבקשים אחר מדינת יהודה. גל אחר גל מוצפת החברה היהודית בישראל בתהיות בדבר זהותה, ייעודה וייחודה. בשעה שבמדינה ליברלית "נורמלית" העניין המרכזי הוא רווחתו ואושרו של האדם, אצלנו הכול – מחוקקים ושופטים, אנשי רוח ובעלי מעש, מאמינים כאגנוסטים – עסוקים בכירור תוכני הזהות היהודית. המחלוקת החריפה עוסקת באופייה של המדינה היהודית-הדמוקרטית, ובכלל זה בפרקטיקות ובסמלים שיעצבו את המרחב הציבורי-הפוליטי. יותר ממאה שנות ציונות ויותר מיובל שנות ריבונות לא הצליחו להשקיט את תסיסת הזהות היהודית הפנימית, הנפרמת והמתרקמת בכל עת מחדש.

במשך השנים הוצעו רעיונות שונים לשיכוך המולת הזהות ולטיפול בה. יוסף חיים ברנר, לדוגמה, הציע למקד את הזהות הייחודית שלנו סביב מכנה משותף צר – שפה עברית, עבודה עברית ויצירה של סולידריות חברתית הנשענת על עמל משותף. דוד בן-גוריון פעל ליציקת כור היתוך, שמשמעו ביטול השוני הפנים-יהודי ויצירת אתוס משותף. בשנים האחרונות מוצע הדגם של רכיבתרבותיות, שמבקש לכבד את השוני ואת קשת הגוונים של הקיום היהודי בישראל.

שלוש האפשרויות חלוקות ביניהן: האופציה הברנרית חומקת מעימות עם הריבוי הפנים-יהודי; האופציה הבן-גוריונית ערה לעימות וחותרת להכרעתו; והתפיסה הרכיבתרבותית דוגלת בערך של שימור הריבוי. ואולם בצד המחלוקת המטלטלת, המתמשכת, בנוגע לדרך הטיפול בשוני הפנים-יהודי, קיימת הסכמה רחבה כי הזהויות היהודיות לגוניהן מתקיימות תמיד מתוך מתח בין יסודות ייחודיים לקבוצה ובין יסודות אוניברסליים. המתח בין מה שנתפס כ"פנים" ובין מה שנתפס כ"חוץ" הוא השאור המתסיס את שיח הזהות היהודית עצמה. המקור לשניות זו נמצא כבר בעשרת הדיברות. נכללים בהם, אלו בצד אלו, ציוויים ייחודיים לקבוצה העברית ("אני ה' אלוהיך", "זכור את יום השבת")

וציוויים אנושיים כלליים (האיסור על רצח, על ניאוף ועל גנבה). מרתק להיווכח שקוד הזיכרון הפנימי של העם היהודי, שמעצב את אידאל הזהות שלו, אשר הונח למשמרת באינטימיות מזהרת בקודש הקודשים, אינו מתמקד בייחודי בלבד, אלא נע בינו ובין האוניברסלי. כאז גם היום: המסמכים המכוננים של מדינת ישראל, הכרזת העצמאות וחוקי היסוד, מגדירים את המדינה כאורח כפול – ייחודי (יהודי) ואוניברסלי (דמוקרטי). זהו "וו החיבור" או, מדויק יותר, "מקף המורכבות", שמפרנס את הקיום היהודי לדורותיו.

ואולם את התפיסות האלה מאתגרות שתי הצעות קיצוניות, המבקשות לבטל את המתח שבין הפנים לחוץ באמצעות מחיקת אחד הקטבים: הראשונה מציעה עיקור והדרה של הזהות היהודית מהמרחב הציבורי והשלטת עולם ערכי ותרבותי כללי שמתחזה להיות ניטרלי. השנייה סבורה כי על זהותה של מדינת היהודים להתמלא אך ורק מחוליייתה, בלא דר־שיח עם החוץ ומתוך ויתור על הזנה בין־תרבותית.

הימצאותם של הדגמים הקיצוניים במרחבים שמחוץ למשפחה הציונית אינה בגדר חידוש: פוסט־ציונים מכאן וחרדים שומרי־חומות משם. ואולם גם בלב לבו המתחם הציוני, בין המיוחסים שבמיוחסים של החולמים והמגשימים, קיימת תמיכה בשני הדגמים הקיצוניים הפוכים: בנימין זאב הרצל, חוזה המדינה, התבטא לעתים כמי שחפץ להגלות את הזהות היהודית ממרחבי הקיום היהודי הקולקטיבי. מנגד, רבים וחשובים בציבוריות הדתית הנוכחית, אקטיביסטים ציונים בולטים, מתקפדים לתוך ייחודיותם ה"אונטית" שעה שהם דוחים כל השפעה "זרה" כהתבוללות. הרצל דמיין ציון אירופית; הם מבקשים אחר מדינת יהודה.

רק בעת האחרונה חוקקה הכנסת את "חוק בנימין זאב הרצל (ציון זכרו ופועלו)", שיעדיו הם "להנחיל לדורות את חזונו, מורשתו ופועלו... ולהביא לחינוך הדורות הבאים ולעיצוב מדינת ישראל... בהתאם לחזונו הציוני". איננו מתכוונים לנתח כאן את מורשת הרצל ואת חזונו הציוני; זוהי מורשת מרובת סתירות המשרטטת חזון קלדוסקופי, לא אחיד. עניינו בהצגת אפשרות אחת העולה מיצירתו החשובה אלטנוילנד (1902). חשוב להדגיש כי בכתביו האחרים, כגון מדינת היהודים (1896) הציג הרצל תפיסות אחרות, אך דווקא את האוטופיה הקלסית שלו בנה על בסיס הרעיון של הגליית הזהות היהודית מרשות הרבים היהודית.

הרצל מציג ביצירתו מסע מאירופה, המנוכרת ליהודים, אל אלטנוילנד, הלא היא ציון. האוניברסלי שולט בכל מרחביה של ציון האוטופית: בתרבות, בשפה,

לא לאלטנוילנד ולא למדינת יהודה

בדת ובזמן. זוהי הטרוטופיה – מקום שהוא מחוץ למרחב החיים הממשיים, שבו מתרקמת זהות. חברי "החברה החדשה" שקמה באלטנוילנד אינם מבדילים בין בני אדם על בסיס גזע או דת. לכל אדם הזכות להצטרף: "הוא צריך להיות בן אדם, זה הכול מבחינתנו." החברה מכוננת על ידי הסכמה חוזית של חבריה לקבל עליהם חובות אזרחיות, ולא על ידי קשרים ראשוניים כמו מוצא, תרבות או היסטוריה משותפים. מכיוון שכך, בטל המתח בין יהודים לערבים. החברה החדשה נמדדת על סמך ההישגים הכלכליים שהיא מקנה לחבריה, יהיו אשר יהיו.

כך נעשית שאלת האיזונים הדמוגרפיים בין לאומים שונים בישראל – עננה הרובצת לפתחנו ומטילה צל על החלטות שלטוניות ושיפוטיות – שקופה מזווית הראייה של הרצל. שימור רוב יהודי בציון הוא "זמורת זר בכרם ישראל". שיקולים של לאומיות ושל דת אינם אמורים להשפיע על אכלוס הארץ; אין להשתמש במשאבים ציבוריים לצרכים יהודיים. מתברר כי החברה החדשה לא היתה מחוקקת את תקנונה של קרן קיימת לישראל ואולי אף לא את חוק השבות.

אם כן, מהו הקשר המיוחד בין היהודים ובין אלטנוילנד? היהודים הם קוסמופוליטים, נעים ונדים, חייהם עשויים הקשרים אקלקטיים בלא ליבת זהות ייחודית, ומשום כך הם מתאימים יותר מאחרים להיות נושאי הבשורה האוניברסלית. אדרבה, "העבר שלנו – האדמה העתיקה, העם העתיק" הוא "מעמסה שקיבלנו בירושה", והשתחררות ממנה היא תנאי להצלחת הניסוי החברתי הגלום באלטנוילנד. היהודי הראוי הוא היהודי שמתגבר על זהותו הייחודית, ועל ידי כך נעשה גיבורה של הנאורות החדשה.

מרכז הכובד התרבותי מיובא אל אלטנוילנד, פעם ב-25 שנים, על גבי ספינת חכמים ובה "האצולה הרוחנית של עולם התרבות... אנשי הרוח החשובים בעולם, ללא הבדל דת ולאום, כמובן". נוסעיה הבין-לאומיים של הספינה "יהיו לנו אורים ותומים"... "הם יהיו השופטים הנכבדים שלנו". לטעמו של הרצל, התרבות אינה קשורה בטריטוריה, בלאום, בדת או בחברה – היא קוסמופוליטית. הוא מאמין בהזנה תרבותית מן החוץ אל הפנים. שם הספינה – "פוטורו" – מלמד כי לזו התרבות הוא העתיד, לא העבר. תחיית התרבות היהודית אינה מייצרת קול ייחודי, אלא היא העצמה של קול תרבותי אוניברסלי שהעם היהודי, בשובו לבימת ההיסטוריה, משמש לו תיבת תהודה. הרצל אינו מנהיר מהי שפת גיבוריו. לכאורה, הכול מדברים גרמנית. ההופעות בתאטרון הלאומי מתקיימות בשפות אירופיות. השפה הייחודית

ליהודים, יידיש, משמשת "בתאטראות עממיים" ו"בטעם רע". תחיית העברית – שפת הספרים, החלומות, הזיכרונות והפיוט היהודי – אינה חלק מהאוטופיה. הדת שבאלטנוילנד סגורה במכלאות זמן ומרחב מוגדרים, והם אינם מציגים חלופה ממשית לחיים. דמויות דתיות הן תמיד זקנות ותשושות; אין הן מדברות אלא ממלמלות. כליל הסדר שהרצל ממחזיז, הנוכחים אינם קהילת זיכרון משותפת, אלא פסיפס של כמרים, אצילים זרים ומוסלמים. בעוד שבאחריתו של "חד גדיא" המסורתי מוצב הקדוש ברוך הוא, הרי אצל הרצל מוצבים כוחות טכנולוגיים המניעים את המחרשה. מבחינתו, "עניינים שבאמונה הוצאו אחת ולתמיד מתחום העיסוק הציבורי".

מנגד, כבתמונת ראי הפוכה, מאה שנים מאוחר יותר, עולה ופורח בקרב הזרם החרד"לי שבציונות הדתית חזון המהפכה האמונית, אשר מעוניינת ביצירת זהות יהודית כוללת, מנותקת מתרבות המערב. זרם זה חותר למערכות חינוך מתבדלות ומסתגרות, לצמצום צריכה של מוצרי תרבות כללית, לגימוד הערך של כללי המשחק הדמוקרטי, להגבלה מודעת של האוטונומיה של הפרט ועוד. אנשיו רואים בדת יסוד מכונן של המדינה גופה. היא ומוסדותיה הם מכשיר למימוש תוכנית אלוהית לעם היהודי. מידת ההתאמה של המציאות לחזון היהודי הייחודי היא הקריטריון הבלעדי לשפיטת ערכה של המדינה. הקיצונים אף מציעים להמיר את ההכרעה הדמוקרטית בפסקי הלכה, ואת הארגון החברתי והסמכות האזרחית ברבנים המתווכים בין האל ובין המאמינים. מערכת המשפט הישראלית, שאינה בנויה על ברכי המסורת ההלכתית, מוקעת בזלזול ובביזוי כ"ערכאות של גויים". מתוך המיקוד הפנימי מתמעטת והולכת ההתחשבות בשיקולים פוליטיים ריאליים וברעת קהל עולמית.

מודל תרבותי זה מסתמך על תודעה חריפה של בחירת ישראל בין האומות, תודעה המחייבת ניתוק של הקיום היהודי הריבוני מהשפעה זרה. ארץ הסגולה משוחררת ממהלכים היסטוריים רגילים; היא מתקיימת בהיסטוריה שמחוץ להיסטוריה. משימתו של העם היהודי הריבוני היא לחזור אל עצמו. על הגזע לינוק ולהתפתח מתוך עושר שורשיו, בלי שנופו ייטה אל שדות זרים.

גם אם שפתם של ציונים דתיים אלו היא עברית עכשווית מנומרת לעז, ואף אם הם ממותגים לעילא ומחוכרים לשכלול הסלולרי האחרון, ליבת זהותם היהודית מתנהלת בשפה פרטית ייחודית החסומה לזר, גם אם יהודי הוא. באחדות מחצרות סרוגי הכיפות עולה בזמן האחרון קול תביעה דקה להתפכחות מהאשליה שיש קיום דתי מחוץ לקבוצה החרדית. אלו כאלו רואים בזולת "ערכרב" ובעצמם "שארית ישראל", נבחרים נושאי דבר האל. במרחבי

לא לאלטנוילנד ולא למדינת יהודה

בנימין מתגבהות חומות פנימיות, הרוחות כמתבוללים וכמתיוונים את כלל השותפים למסע הישראלי.

קיים פער עצום בין המציאות המדומיינת בשתי התוכניות האוטופיות, ההרצליאנית והדתית, ובין מרקם החיים הציבוריים היהודי המורכב שבהווה. לא כשלנו בכך שסירבנו לאמץ את אלטנוילנד או את מדינת יהודה. אדרבה, הכשל נעוץ בשני החזונות: המייסד המיתולוגי של הציונות, נסיך העם היהודי, החמיץ באלטנוילנד את התופעה של הזהות. הוא ביקש להיחלץ מבעיית הזרות והניכור שסבלו ממנה יהודים באירופה של המאה התשע עשרה על ידי ניכור והדרה עצמיים. מנגד, השאור החרד"לי שבעיסה הישראלית, חלוצי הדור הנוכחי, מוליכי ההתנדבות המגשימה, מחמיצים את העושר הגנוז בתרבות האנושית הכללית. הם מבקשים מתווה להיחלצות מהאיום שבתרבות הליברלית והגלובלית על פיתוייה.

המהפכה הציונית מפלסת את דרכה בין המצרים של אלטנוילנד ושל מדינת יהודה. המודלים המנוגדים מבטאים שני קווי יסוד הטבועים בקיום האנושי. ואולם רובה המכריע של החברה היהודית בישראל בוחר בגוונים שונים של דרך אמצעית. הוא איננו מוכן לקבל את "מדינת כל אזרחיה", שמרחבה הציבורי נקי מסממני זהות, אך הוא דוחה גם את המהפכה האמונית, שרואה בעולם הערכים הליברלי אויב. הוא מעוניין בייחוד יהודי של שפה רשמית, מעגל זמן שנתי ושבועי, סמלי מדינה, מרקם דמוגרפי, מרחב ציבורי ומאפיינים נוספים. אבל הוא גם תר אחר מגילת זכויות אדם אוניברסלית, אוצרות רוח ותרבות שמעבר לים, ומקיים דו־שיח מקיף עם ה"חוץ". מדינת ישראל היא בית לזהות יהודית, נטועה בתוך עולם רחב. שיח הזהות הנע בין המקומי לגלובלי, בין הייחודי לאוניברסלי, מייצר חברה מתוחה, כמעט עד קצה גבול נשמתה התרבותי. ואולם אין מנוס מהקיום המתוח: התמסרות למלכודות המפתות של בחירה באחד הקטבים משטיחה ומרדדת את הקיום.